

В І Д Г У К

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Кельмана Михайла Степановича, професора кафедри теорії, історії та філософії права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» на дисертацію Ян Аронова «Професійна культура юриста та її значення у юридичній науці» поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційної роботи – правове дослідження формування професійної культури юристів, – як практичного та наукового питання, не викликає сумнівів. Дисертант, зокрема, з-поміж іншого, обгрунтовано зазначає, що однією з основних проблем є формування суб'єктів правових реформ. Такими суб'єктами мають стати, зокрема, нові покоління фахівців із вищою юридичною освітою, оскільки саме ці соціально-професійні групи, як правило, володіють такими ресурсами, як спеціально-юридичний професіоналізм, культура тощо. Звідси він наголошує, що: «Аналіз вітчизняної правничої літератури, у якій висвітлюється юридична діяльність, дозволяє дійти висновку про перманентний інтерес науковців до окресленої проблематики. Далі він зазначає: «Існуючі на сьогодні наукові розробки професійної культури юриста та її значення у юридичній практиці переважно ґрунтуються на розумінні цього явища у межах юридичного нормативізму та не враховують змін нормативно-правових актів у контексті підвищення довіри до суду та розширення змісту самоврядування правників» (с. 1 дисертації)

Дисертант також влучно підмічає, що рівень правосвідомості юриста залежить як від професійних чинників, так і від стану законності та цивілізованого правопорядку в державі. Це означає, що правосвідомість юриста мусить мати професійний характер (а не буденний), що є складовим елементом усієї правової системи держави, адже вона має пріоритетний вплив на юридичну діяльність, спрямований на пізнання правових явищ і розуміння їхньої сутності (с. 9).

Структура дисертації відповідає тим завданням, які поставив перед собою здобувач (с. 17-18 дисертації). Надалі Ян Аронов на основі аналізу наукових здобутків зарубіжних і вітчизняних учених окреслює різні підходи до розуміння професійної культури юриста.

Дисертант вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний і нормативний матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різноманітні методи наукового пізнання (с.18 дисертації).

Характерною особливістю дисертації є її полемічність. Наводячи й аналізуючи погляди науковців щодо фундаментального питання, зокрема,

поняття верховенства права, дисертант цілком слушно зазначає, що від його поглибленого осмислення безпосередньо залежить як з'ясування сучасних тенденцій праворозуміння, так і рівень кваліфікації і професіоналізм правника (с. 15-16 дисертації). Робота носить самостійний, новаторський характер.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дисертації, відображено в наукових публікаціях, серед яких 8 статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 3 статті – у зарубіжних науково періодичних виданнях, 4 тез доповідей оприлюднених на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях і круглих столах.

Актуальність та новизна дослідження, його концептуальна побудова, джерельно-історіографічна основа, наведений фактичний матеріал, теоретичні узагальнення та висновки дають підстави стверджувати, що дисертант досягнув поставленої мети, продемонстрував належний рівень фахової підготовки, результати і висновки проведеного дослідження містять наукову цінність. Зміст автореферату в повному обсязі відповідає основним положенням дисертації. Висновки та основні результати дослідження є чітко окресленими, відповідають поставленим завданням та елементам наукової новизни дослідження, а також в повній мірі аргументовані та являють собою предмет захисту.

В цьому зв'язку актуальною є й мета дисертації – «... комплексне висвітлення загальнотеоретичних аспектів професійної культури юриста та її значення у юридичній практиці» (с. 3 автореф.).

Обираючи *об'єктом дослідження* суспільні відносини, які виникають в процесі формування та буття професійної культури юриста. *Предметом дослідження* – професійну культуру юриста та її значення для юридичної практики, автор стверджує про новизну:

- сформульовано авторську дефініцію поняття «професійна культура юриста» як мультикультурний феномен, що являє собою різновид загальної культури особи, сутність якого визначається онтологією правничої професії та відображає досвід діяльності правників, як духовний, так і матеріальний, а також очікування соціуму щодо професійної діяльності юристів;

- обґрунтовано положення про диференціацію процесу формування професійної культури юриста з виокремленням трьох його етапів: 1) етап усвідомлення здобувачем вищої освіти призначення юриста, ознайомлення з функціональними обов'язками та особливостями роботи тієї чи іншої юридичної професії; 2) етап формування юриста як професіонала; 3) етап перманентного удосконалення майстерності;

- сформульовано авторську дефініцію понять «правова культура юриста» (категорія, що відображає правовий досвід та позначає систему правових цінностей, які, у сучасних умовах, включають верховенство права, людську гідність, справедливість); «моральна культура юриста» (категорія, якою

позначається ступінь інтеріоризації юристом моральних норм та принципів, а також ставлення до них та їх реалізація як у професійній діяльності, так буденному житті юриста); «політична культура юриста» (категорія, що відображає політичні знання юриста, розуміння закономірностей і тенденцій функціонування та розвитку політичної системи суспільства, які є основою прийняття неупереджених рішень у правничій діяльності в умовах політичної трансформації); «економічна культура юриста» (внутрішня якісна характеристика особи юриста, що відображає ступінь оволодіння основами економічних знань, розуміння закономірностей і тенденцій функціонування та розвитку економіки як сфери життєдіяльності суспільства та їх використання у своїй професійній діяльності);

- виходячи з пресупозиційності положення відносно того, що принципи професійної культури юриста та моральні якості правника є межею розсуду при прийнятті рішення, обґрунтовано необхідність уніфікації професійних вимог до правників та її об'єктивації у формі нормативно-правового акту, що є особливо актуальним в умовах, коли професійні вимоги ігноруються, а професійне об'єднання не є ефективним регулятором професійного середовища. Важливим напрямом підвищення дієвості морально-етичних норм є запровадження стандартів поведінки на локальному рівні, зокрема, у межах адвокатських об'єднань, що посилить контроль за реалізацією цих норм (с. 5автореф.).

Зазначаючи, що правова культура є виключно об'ємним поняттям (розділ 2), дисертант визначає «правову культуру правника», як «сукупність або систему правових знань, умінь, навиків, емоцій, почуттів, вольових компонентів, що проявляються у правомірній діяльності та поведінці» (с. 76-88 дисертації).

Аналіз дисертації, автореферату, публікацій дає підстави до наступних висновків добрані рецензентом (розділ 2, 3 дисертації).

1. Реальний стан організації гуманістичного виховання студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації юридичного профілю не повною мірою відповідає вимогам розвитку як особистості, так і суспільства.

2. Одним із важливих чинників успішності професійної діяльності є професійна підготовка (навчання) та професійна культура, що забезпечують формування кваліфікованого юриста. Доцільними є реалізація не на словах, а на ділі Державної програми розвитку юридичної освіти, яка на нових теоретичних, методологічних та організаційних засадах забезпечила б удосконалення системи вищої юридичної освіти в державі.

3. Формування професійної культури передбачає творчий розвиток особистості майбутнього фахівця, оскільки для особистісного розвитку майбутнього юриста нагальною є якість поєднання професійних, естетичних, морально-етичних інтересів.

4. Головне у професійно-правовій культурі юриста – верховенство права та висока професійно-правова підготовка.

5. На процес формування правосвідомості майбутніх юристів вирішальний вплив здійснює сукупність взаємодіючих чинників: безпосередні умови життя і навчання; організована система освіти й виховання; засоби масової комунікації. Рівень правової культури визначається рівнем правосвідомості – ступенем прогресивності, масштабами і глибиною юридичної освіти в суспільстві, професійною підготовкою юристів, ступенем розвитку юридичної науки і правового мислення.

6. Суттєве підвищення ефективності підготовки майбутніх юристів неможливе без кардинальної реорганізації існуючої системи професійної освіти, без створення адекватного сучасним вимогам механізму підбору, розстановки, підготовки й підвищення кваліфікації юристів.

8. Навчально-виховний процес у вищій школі має орієнтуватися на підготовку високоосвічених фахівців із глибокою національною свідомістю, широкою правовою, комунікативною, моральною та естетичною культурою, сучасним економічним, екологічним мисленням.

9. До основних напрямів гуманістичного виховання належить моральне, громадянсько-правове, художньо-естетичне, трудове, екологічне, фізкультурно-оздоровче.

Загалом висновки дослідника є слушними, теоретичними, вартими наукового обговорення. Вони складають певний внесок у розвиток вітчизняної юридичної освіти (як на пряму теорії права), продовжуючи формування наукової думки наукової школи відомого українського філософа права – професора С. С. Сливки.

Водночас, відзначимо, що досліджуючи зазначену тему в роботі (що можливо буде зроблено в подальших дослідженнях) доцільно було підняти та спробувати вирішити чи вирішити – за допомогою правової методології – низку інших питань, актуальних для проблеми системи формування майбутнього юриста в Україні. Зокрема, це наступні проблеми:

1. *Зміна парадигми юридичної освіти та підготовки юриста в Україні.* Якщо раніше юристам та відповідно системі їх підготовки в Радянській Україні відводилася політико-правова пасивна, допоміжна роль, то в сучасній незалежній Україні юристи розглядалися як активна, провідна сила політико-правового процесу право- і державотворення, будівничі правової держави, ті, хто утверджує верховенство права, повагу до права через довіру до правників. Звідси, й зміна соціальної парадигми, очікування трансформації системи підготовки юриста – від пасивної до активної, діяльнісної. У цьому зв'язку варта осмислення та особливості сучасної системи університетської підготовки юриста в Україні, нетрадиційна раніше, що студенти-правники ще навчаються, але вже мають кваліфікацію «юрист» (здобувши освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста» чи «магістра»). Таким чином утверджується діяльнісна парадигма системи формування майбутніх правників, варта й правового осмислення.

2. *Пошук моделі юриста в системі підготовки юриста* триває. Якщо раніше домінувала «правознавча модель», в основі якої лежала орієнтація на підготовку «універсального юриста» (модель судді вважалася зразковою), то нині намітилася тенденція відходу від цієї моделі. В цьому зв'язку істотними є трансформації в частині освітньо-світоглядних засад юридичної освіти, які закладають загальну освітню підготовку майбутнього юриста (наприклад, орієнтуючись відразу на певну юридичну професію, випускник може не мати цілісного уявлення про право, засвоює «вузьке» замість «широкого» праворозуміння). Слід також відзначити неоднозначність Болонського процесу в системі підготовки юристів (зокрема в низці країн, близьких нам за традицією підготовки юристів, як-от Німеччина) Болонський процес меншою мірою торкнувся системи підготовки юристів – головна ідея цього процесу – мобільність кадрів у межах Європи не може бути реалізована з огляду на специфіку правових систем (український юрист не готується для того, щоби практикувати німецьке право в Німеччині, та навпаки).

3. *Особистісно-орієнтована модель підготовки юриста*. Істотний чинник системи професійної культури юриста – формування його особистості. Українська модель підготовки юриста, на відміну від, наприклад, американської двоскладова: студент-правник водночас формується як особистість загалом (соціальна особистість) та особистість зокрема (професійна особистість). Така модель має свої переваги, зокрема в Україні, в тому, що особистість не піддається надмірній деформації в умовах соціальних перетворень. Водночас, вона породжує іншу проблему – створена в штучних умовах, особистість юриста зіштовхується із правовою та не правовою реальністю, в які домінують інші ціннісні орієнтири конкуруючих особистостей. Таким чином, відбувається процес професійного адаптування, в певних випадках, і деформації. Ця проблема має системний характер і не вирішується *лише* в межах системи підготовки юриста. Її може бути вирішено почасти, якщо (якості) особистості майбутніх юристів проходитимуть перевірку на відповідність – на етапах вступу, навчання, випуску, прийнятті на роботу (вступі на посаду) тощо. Так зменшується ймовірність гіпертрофування цінностей правової системи зсередини.

У цьому зв'язку й зростає значення світоглядної та освітньої функції права, яка, треба відзначити, з початку 2000-их років дедалі частіше викладається в юридичних навчальних закладах і повинна стати обов'язковою дисципліною (не лише для магістрів права) з огляду на її світоглядно-професійне значення для формування майбутніх юристів.

Низка положень автореферату дисертації спонукає до міркувань та дискусії, зокрема, з-поміж інших такі.

1. *Щодо праворозуміння*. У розділі 2 не видається розкритим питання різновидів праворозуміння у контексті видів юридичної професії (діяльності, практики). Зокрема, існує думка (гіпотеза) про те, наприклад, що

правоохоронцям, суддям та прокурорам більш властивий легістський тип праворозуміння; тоді як адвокатам, вченим-юристам – юснатуралістичний.

2. *Щодо необґрунтованості тези.* Невидається обґрунтованим з позицій теорії права перша частина положення автора про те, що «головне у професійно-правовій культурі юриста – верховенство права та висока професійно-правова підготовка» (підрозділ 1.2.). Якщо автор має на увазі те, що правник повинен керуватися в своїй діяльності «верховенством права», то слід роз'яснити, що мається на увазі під цим поняттям, навести приклади.

3. *Щодо превенції та усунення передумов для професійної деформації.* Слід погодитися з автором у тому, що без досягнення високого рівня професійної культури правоохоронців вкрай складно й проблематично створити справді дієву систему захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб в Україні (розділ 2). Водночас дослідження варто продовжити в напрямі з'ясування пріоритетів ключових цінностей у підготовці правоохоронців в Україні. Варто нагадати, що колишні правоохоронці, засуджені за вбивство журналіста Г. Гонгадзе, вбивств на Майдані були юристами, висококваліфікованими спеціалістами карного розшуку, проте, як виявилось, вдалися до неправомірних та незаконних дій. У зв'язку з цим виникає питання – як унеможливити подібні правопорушення в майбутньому, коли ті, хто покликаний захищати правопорядок, є його правопорушниками? Якщо такі випадки неминучі, то яка роль системи формування майбутніх юристів в умовах домінування певного «духу часу»?

4. *Крім цього, юрист як професіонал повинен максимально використовувати у своїй діяльності духовні та моральні надбання людства.*

Характерною особливістю професійної культури є ієрархія. Адже для кожної професії створюється власна ієрархія не культур (це неможливо), а видів культур (субкультур), де на першому місці перебуває духовна, в тому числі й відносна духовна субкультура. Така необхідність зумовлюється конкретною спеціалізацією, зокрема юриста професійною діяльністю, а також конкретними завданнями, що їх розв'язує юрист у конкретній життєвій ситуації. Тому на високий ступінь може бути поставлена навіть технічна, космічна, екологічна чи інші субкультури залежно від місця праці юриста та його функціональних обов'язків.

Думається, що любов є основою формування уявлень про право, де пріоритетним виступає природне право. Але якщо замість любові буде чинник протилежного змісту, то матимемо сформованого юриста з іншою власною поведінкою, іншими професійними діями, які відповідатимуть його душі. Це означає, що юрист повинен уміти відкрити лабораторію віри і любові. А у професійній культурі потрібно відвести достойне місце для впливу на дух юриста. Адже робити це можна словами, думками, особистим прикладом, мистецтвом, збуджуючи професійну свідомість і формуючи відповідне почуття.

Отже, професійна культура, хоча й об'єднує інші види культури

(субкультури) особи юриста, проте вона сама є субкультурою стосовно професійної культури взагалі. Тобто професійна культура юриста - це лише один вид культури всіх можливих професій.

5. Розділ про методологію, не можна заповнювати автоматично. Той, хто досліджує, повинен обрати свій метод, свій шлях, звільнити себе від влади авторитету (вчителя, школи, наукової організації). Досліджувати – означає йти, так би мовити наосліп, а не сліпо слідувати за стандартами. Методологія не повинна обмежувати дослідника (скажімо, надається перевага одному методу над іншим). Дуже важливо, щоб молодий вчений володів мужністю, мудрістю, аби усвідомити, що слід щось міняти, відчував щирість і свіжість у теоретичних пошуках обґрунтування правових явищ. Істиною повинно бути те, що науковець здатен сказати про дослідження у будь-якій аудиторії, зокрема наодинці з собою. Важливо щоб це була саме методологія науки. І у цьому виборі бере участь лише один "цензор" – професійна культура вченого, а оцінює його лише один "суддя" сама наука в особі наукового співтовариства.

У розділі методи дослідження (с. 17-18.дисертації) здобувач зазначає про використання філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів наукового пізнання, і чомусь у розділі не розкрито феноменологічний метод, інтегративний, психологічний та соціально-психологічний підходи хоч у дисертації ці методи і підходи використовується. Поза увагою залишився діяльнісний метод, методи класифікації, документального та термінологічного аналізу.

6. Розглянувши значну кількість наукових джерел (розділ 1, 2), заглибившись у їхній зміст, дисертанту в основному вдається вирішувати поставлені завдання. Однак нерідко це робиться у надто спрощений спосіб, використовуючи анотаційний підхід до аналізу джерел. Відчувається надмірна наукова обережність та коректність автора, що проявляється у відсутності критичного аналізу поглядів інших науковців, які займалися (займаються) проблемами формування професійності фахівця-правознавця. Йдеться саме про поняття «критичний аналіз», обов'язковим компонентом якого є критичний підхід до позицій авторів, тобто наявність непогодження (критики, зауважень) з думками тих чи інших фахівців. У дисертації рідко зустрічаються ці важливі елементи наукової роботи. Тим паче, коли йдеться про теоретичну працю, автор якої повинен висловлювати свою позицію з питань, що у ній розглядаються, критикувати, аналізувати, співставляти, шукати істину, а не тільки приєднуватися до чийхось міркувань. Адже при такій «миротворчій позиції» нерідко втрачається «червона нитка» особистих досягнень автора, елементи його наукової новизни.

Зазначені вище положення та питання носять дискусійний характер. Вони – предмет потенційних теоретичних розбіжностей, в основі яких різні позиції. З огляду на це, вони не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження.

Висновок. Дисертаційна робота відповідає спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

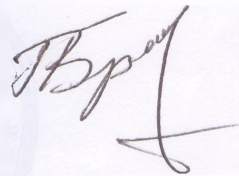
Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи, а зміст ідентичний основним її положенням. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам МОН України.

Дисертаційне дослідження «Професійна культура юриста та її значення у юридичній науці» відповідає вимогам, викладеним в пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а його автор – Ян Аронів заслужує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

**Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії та філософії права ННІПШО
Національного університету
«Львівська політехніка»**

М.С. Кельман

**Підпис засвідчую:
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»**

Р.Б. Брилинський